

تاریخ منسوجات

در آینه‌ی جغرافیا

علی درویشانی - سارا جمالی

انتشارات آب

سرشناسه	درویشانی، علی، ۱۳۵۳ -
عنوان و نام پدیدآور	تاریخ منسوجات در آیینی جغرافیا / علی درویشانی - سارا جمالی.
مشخصات نشر	تهران: آپ، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۴۲۰ ص؛ ۱۴/۱۰۵/۲۱ م.م.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۹۰۶۶۵-۷-۵
وضعیت فهرست نویسی	فیا
موضوع	نماجی -- ایران - تاریخ
شناسه افزوده	سارا جمالی، ۱۳۵۵ -
رده بندی کنگره	TS ۱۹۳۱۴-۷ ۲ ت ۵۴ /
رده بندی دیویی	۰۰۹۵۵/۶۷۷
شماره کتابشناسی ملی	۳۷۵۱۷۹۱

انتشارات آپ

تاریخ منسوجات در آیینی جغرافیا

تألیف: علی درویشانی - سارا جمالی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۴

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۰۶۶۵-۷-۵

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

Email: alidarvishaniasr@gmail.com

فهرست مطالب

۱۱	درآمد
۱۷	فصل اول: منسوجات (کلیات، تعاریف و مفاهیم)
۱۷	۱-۱- نساجی در لغت
۱۸	۲-۱- نساجی در اصطلاح
۱۸	۳-۱- منسوجات (انواع و مصادیق)
۲۲	۲-۱- منسوجات و نقش و کارکردهای آن (تجارت، زندگی روزمره)
۳۷	۳-۱- منسوجات و جنس آن
۳۷	۱-۳-۱- پشم و استفاده از آن در منسوجات
۴۲	۲-۳-۱- ابریشم
۴۲	۳-۳-۱- طراز
۴۵	۴-۳-۱- کتان
۴۸	۵-۳-۱- کنف
۴۸	۶-۳-۱- پنبه

۵۱	۴-۱- منسوجات و هنر اسلامی
۷۱	فصل دوم: تاریخچه ی منسوجات در ایران
۷۱	۱-۲- تاریخ تطور منسوجات در ایران
۷۵	۱-۱-۲- پارچه و نساجی در دوره ی ایلام
۷۷	۱-۲-۲- پارچه و نساجی در دوره ی مادها
۷۸	۳-۱-۲- پارچه و نساجی در دوره ی هخامنشی
۸۱	۴-۱-۲- پارچه و نساجی در دوره ی سلوکی
۸۳	۵-۱-۲- پارچه و نساجی در دوره ی اشکانی
۸۸	۶-۱-۲- بررسی رشد و توسعه ی پارچه بافی بعد از اسلام
۹۶	۲-۲- پیشینه ی نساجی سنتی در ایران
۹۷	۳-۲- پیشینه ی بافت پارچه در ایران
۱۰۹	۴-۲- نگاهی به پیشینه رنگرزی در ایران
۱۱۲	۵-۲- ابزار ریسندگی و بافندگی
۱۲۶	۶-۲- نقش ایرانیان در تحول و سیر تاریخی منسوجات
۱۲۷	۱-۶-۲- سیر تحولات منسوجات و نقش ایران
۱۲۸	۲-۶-۲- منسوجات و تأثیرات دیگر ملل (ترکیه، هند، اعراب، اسپانیا و...)
۱۴۴	۷-۲- مراکز تولید پارچه و منسوجات در ایران
۱۵۶	۸-۲- منسوجات، طرح ها و نقش ها
۱۷۷	۹-۲- منسوجات، زمینه های اجتماعی و جغرافیایی
۱۷۸	۱-۹-۲- تأثیر جغرافیا و محیط بر منسوجات
۱۸۰	۲-۹-۲- منسوجات، یکی از شاخصه های تمدن و فرهنگ
۲۰۶	۳-۵-۲- منسوجات و مفهوم سازی رنگ ها
۲۱۰	۴-۹-۲- کاربریهای چندگانه ی منسوجات
۲۱۱	۵-۹-۲- منسوجات، اقوام و ادیان

- ۲۱۶..... ۲-۹-۶- پیشه ها و مشاغل وابسته به منسوجات
- ۲۱۹..... ۲-۹-۷- تغییر و تنوع در منسوجات
- ۲۲۱..... ۲-۵-۸- منسوجات و نشانه های سوگ و شادی
- ۲۲۷..... فصل سوم: بررسی منسوجات در منابع و کتاب های جغرافیایی
- ۲۲۸..... ۳-۱-۱- بررسی منسوجات از دوران ورود اسلام تا ۲۰۵ ق.
- ۲۲۸..... ۳-۱-۱- منسوجات و پوشاک مربوط به خلفا (لباس سراسری، عمامه و غیره)
- ۲۳۱..... ۳-۱-۲- منسوجات و پوشاک مربوط به درباریان، غلامان و کنیزکان دربار
- ۲۳۳..... ۳-۱-۳- منسوجات و پوشاک مربوط به وزیران
- ۲۳۵..... ۳-۱-۴- منسوجات و پوشاک مربوط به نظامیان و سرداران
- ۲۳۷..... ۳-۱-۵- منسوجات و پوشاک مربوط به قصات، فقها و خطیبان
- ۲۴۱..... ۳-۱-۶- منسوجات و پوشاک مربوط به شعرا
- ۲۴۳..... ۳-۱-۷- منسوجات و پوشاک مربوط به اهل تصوف و عارفان
- ۲۴۴..... ۳-۱-۸- منسوجات و پوشاک مربوط به مردم عادی (صاحبان مشاغل و حرفه ها)
- ۲۴۷..... ۳-۱-۹- منسوجات و پوشاک مربوط به زنان
- ۲۴۸..... ۳-۱-۱۰- منسوجات و پوشاک مربوط به مجازات و تحقیر مجرمان
- ۲۵۱..... ۳-۲- منسوجات دوران حکومت های ایرانی
- ۲۵۱..... الف - منسوجات در سرزمین های شرقی ایران
- ۲۵۲..... ۱- منسوجات و پوشاک مربوط به سلاطین
- ۲۵۷..... ۲- منسوجات و پوشاک مربوط به وزراء، امرا و درباریان
- ۲۵۹..... ۳- منسوجات و پوشاک مربوط به علما، فقها و شعرا
- ۲۶۴..... ۴- منسوجات و پوشاک مربوط به مردم عادی
- ۲۶۸..... ۵- منسوجات و پوشاک مربوط به زنان
- ۲۶۹..... ۶- منسوجات و پوشاک مربوط به سپاهیان و نظامیان
- ۲۷۲..... ۷- منسوجات و پوشاک مربوط به مجازات و تحقیر مجرمان و لباس ایام سوگواری
- ۲۷۳..... ۸- رنگ لباس مخالفان (خوارج، سپید جامگان، سرخ جامگان و غیره)

- ب-منسوجات در سرزمینهای مرکزی، غربی و جنوبی ایران..... ۲۷۶
- ۱-منسوجات و پوشاک مربوط به سلاطین ۲۷۶
- ۲-منسوجات و پوشاک مربوط به وزیران ۲۸۰
- ۳-منسوجات و پوشاک مربوط به درباریان، امرا و بزرگان ۲۸۱
- ۴-منسوجات و پوشاک مربوط به علما، فقها، کاتبان و قاضیان ۲۸۱
- ۵-منسوجات و پوشاک مربوط به صوفیان و عارفان ۲۸۴
- ۶-منسوجات و پوشاک مربوط به مردم عادی ۲۸۶
- ۷-منسوجات و پوشاک مربوط به زنان ۲۹۰
- ۸-منسوجات و پوشاک مربوط به سپاهیان و نظامیان ۲۹۱
- ۹-منسوجات و پوشاک مربوط به سوگواری ۲۹۲
- ۱۰-منسوجات و پوشاک مربوط به مجازات و تحقیر مجرمان ۲۹۳
- ج-منسوجات در سرزمینهای شمالی ایران..... ۲۹۴
- ۱-منسوجات و پوشاک مربوط به پادشاهان ۲۹۵
- ۲-منسوجات و پوشاک مربوط به مردم عادی ۲۹۶
- ۳-منسوجات و پوشاک مربوط به زنان ۲۹۸
- ۳-۳-بررسی منسوجات حکومت های «ایرانی - ترکی» ۲۹۹
- ۳-۳-۱-منسوجات و پوشاک مربوط به شاهان ۲۹۹
- ۳-۳-۲-منسوجات و پوشاک مربوط به وزیران و امرا ۳۰۴
- ۳-۳-۳-منسوجات و پوشاک مربوط به حاجیان و درباریان ۳۰۵
- ۳-۳-۴-منسوجات و پوشاک مربوط به امیران و حاکمان دریاری ۳۰۶
- ۳-۳-۵-منسوجات و پوشاک مربوط به غلامان دربار (غلامان شاهی) ۳۰۸
- ۳-۳-۶-منسوجات و پوشاک مربوط به فقها، علما، قاضیان، اطبا و نویسندگان ۳۱۰
- ۳-۳-۷-منسوجات و پوشاک مربوط به صوفیان و عارفان ۳۱۴
- ۳-۳-۸-منسوجات و پوشاک مربوط به بازرگانان ۳۲۳
- ۳-۳-۹-منسوجات و پوشاک مربوط به مردم عادی ۳۲۵

۳۳۱.....	۱۰-۳-۳- منسوجات و پوشاک مربوط به زنان
۳۳۵.....	۱۱-۳-۳- منسوجات و پوشاک مربوط به رقصندگان و بازیگران
۳۳۶.....	۱۲-۳-۳- منسوجات و پوشاک مربوط به نوازندگان و هنرمندان
۳۳۷.....	۱۳-۳-۳- منسوجات و پوشاک مربوط به سوگواری
۳۳۸.....	۱۴-۳-۳- منسوجات و پوشاک مربوط به مجازات و تحقیر مجرمان
۳۴۰.....	۴-۳- بررسی منسوجات حکومت‌های «ملت-دولت»
۳۴۲.....	۲-۴-۳- انواع منسوجات در دوره ی صفویه
۳۴۴.....	۱-۴-۳- مکاتب پارچه بافی در دوره ی صفوی
۳۴۶.....	۱-۴-۳- نقش و طرح در پارچه های صفوی
۳۴۸.....	۲-۴-۳- انواع منسوجات و پوشاک در دوره ی صفویه
۳۴۸.....	۱-۲-۴-۳- منسوجات و پوشاک مربوط به مردان
۳۵۲.....	۲-۲-۴-۳- منسوجات و پوشاک مربوط به نظامیان و سپاهیان
۳۵۳.....	۳-۲-۴-۳- منسوجات و پوشاک مربوط به زنان
۳۵۷.....	۴-۲-۴-۳- انواع پارچه در دوره صفوی
۳۶۹.....	منابع
۳۹۹.....	پیوست ها و تصاویر

درآمد

بررسی و تحقیق در ارتباط با منسوجات و زیرمجموعه‌های آن، بر پایه‌ی منابع جغرافیایی، یکی از راه‌های سودمند و اثرگذار، در رسیدن به شناختی دقیق از آداب و سنن و ویژگی‌های فرهنگی اقوام و ملل مختلف در تمدن اسلامی است. آثار جغرافیایی غیر از اطلاعات تخصصی جغرافیایی، اطلاعاتی فرعی و به روز از هر قوم و فرهنگ نیز به دست می‌دهند. از این روی می‌توان گفت که برای آشنایی دقیق‌تر با تاریخ و فرهنگ چند هزارساله‌ی کشوری همچون ایران که در گستره‌ی تاریخ، شاهد تغییر و تحولات بوده است، استفاده از منابع تاریخی و جغرافیایی ضروری و الزامی است. این پژوهش بر اساس آثار مکتوب جغرافیایی از قرن اول هجری تا پایان دوره‌ی صفویه (۱۱۳۵ ق.) را شامل می‌شود، که مورد بررسی قرار گرفت.

آگاهی نسبت به منسوجات که گستره‌ای وسیع دارد و دارای پیوندی عمیق با فرهنگ، عادات، آداب و سنن هر قوم و ملت است، نیز دارای اهمیتی ویژه در حوزه‌ی جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و تاریخی است؛ چراکه منسوجات از مرز خانه‌ها و اندرونی‌ها در گذشته و نزدیک‌ترین جنس با جسم هر فرد، مرتبط بوده است، و از این منظر، پیوندی دیرینه و ناگسستی با روحیات، خلقیات و طبیعت هر مرز و بوم دارد، که شناخت این زمینه‌ها و تاریخ تطور و تقسیم‌بندی آن، می‌تواند در شناخت فرهنگ و آداب

و سنن آن‌ها راه‌گشا باشد. هم چنین نقش اساسی ایران در تولید و تجارت منسوجات در ادوار مختلف نیز به تصویر کشیده شده است.

منابع جغرافیایی و تاریخی که خود شامل تاریخ‌های محلی، سفرنامه‌ها، فتح‌نامه‌ها، اطلس‌ها (که یکی از اولین نمونه‌های آن صورة الارض ابن حوقل است) و دیگر آثار است، می‌تواند یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین منابع برای شناخت و آگاهی از تمام زوایای تاریخ و فرهنگ یک کشور باشد. جغرافیا هرچند پیش از اسلام، رشد بالندگی خاص خود را داشت، اما بعد از ظهور اسلام، توسعه‌ی چشمگیری در اطلاعات جغرافیایی به وجود آورد و در نتیجه علوم مختلفی چون: فلسفه، تاریخ و جغرافیا در جهان اسلام شکوفایی و بالندگی یافت. با استقرار حکومت عباسیان در بغداد در سال ۱۳۲ ق. در زمینه‌ی علوم، به ویژه جغرافیا، فعالیت‌هایی صورت گرفت.

در بغداد «بیت‌الحکمه» تشکیل شد که در آن مترجمان به ترجمه کتاب‌های علمی می‌پرداختند. از جمله کتاب‌های جغرافیایی که در این دوره از یونانی به عربی ترجمه شد، جغرافیای بطلمیوس بود که دانشمند بزرگ اسلامی، خوارزمی (وفات بعد از ۲۳۲ق.)، آن را به عربی برگرداند. جغرافی دانان مسلمان مانند یاقوت حموی (۵۷۴-۶۲۶ق.)، ابوریحان بیرونی (۳۵۲-۴۲۷ق.)، ابن بطوطه (۷۰۳-۷۷۹ق) گزارشات دقیقی از سفرهایشان و جغرافیای مناطقی که دیده بودند، ارائه کردند. سفرنامه‌ها نیز می‌تواند از منابع مهم برای تاریخ، فرهنگ، آداب و رسوم و سنن رایج، و نوع پوشش و لباس‌ها می‌باشد.

سفرنامه‌ی ناصر خسرو (۴۲۷-۴۴۴ ق.)، مارکوپولو (۱۲۹۴-۱۲۷۳م)، ابن بطوطه ی مراکشی در سال ۷۰۳-۷۷۹ ق. نیز از مأخذ مهم و برجسته به شمار می‌روند. منسوجات از قدیم الایام در تمام ارکان زندگی حضور بسیار مهم، حیاتی و کاربردی داشته است. وسایلی که متعلق به ۶۰۰۰ سال پیش در ایران است گواه خوبی است بر اینکه مردم آن زمان از فن ریسندگی و تبدیل پشم به نخ آگاه بوده‌اند.

تختین نشانه‌ای که از وجود پارچه منسوج در ایران موجود است متعلق به ۴۰۰۰ سال ق. م است که در شوش به دست آمده است. در ۲۵۰۰ تا ۲۷۰۰ سال ق. م. بافندگی به طور کامل و ظریف‌تر معمول شد. در دوره ی هخامنشی از پارچه زری استفاده می‌شده که به علت علاقه فراوان به رنگ آبی، این رنگ در تولید پارچه‌ها بسیار استفاده شده است. در نهایت اهمیت و گستردگی منسوجات و نمودی که در آثار جغرافیایی داشته، دلیلی برای انجام این پژوهش بوده است.

بشر از زمانی که به کاربردن برخی از منابع طبیعی و به خصوص به تولید و ایجاد منسوجات پی برد، می‌توان گفت که منسوجات به نوعی خاص با تمام ارکان زندگی بشر گره خورد. هم چنین باتوجه به قدمت مشخص چند هزار ساله منسوجات در ایران که در کتاب‌ها و منابع ذکر شده است، می‌توان به ارزش و اهمیت منسوجات، هم چنین ارتباط نزدیک و تنگاتنگ آن با زندگی بشر پی برد.

هرچند شاید به طور کلی در مورد منسوجات، زمینه‌های هنری، تاریخیچه و...، آثار بی شماری نگاشته شده باشد؛ ولی تحقیق و پژوهشی خاص و دقیق از منظر آثار و منابع جغرافیایی صرف، صورت نگرفته که همین موضوع و اهمیت موضوع منسوجات که ارتباطی عمیق با تاریخ، فرهنگ، آداب و سنن و اصالت هر قوم دارد، بر اهمیت موضوع می‌افزاید؛ چراکه با بررسی متون و منابع دست اول و جمع بندی یافته‌ها، می‌توان به نظرگاهی وسیع و دریافتی تقریباً دقیق از سابقه ی فرهنگی، تاریخ و آداب و سنن ایرانیان دست یافت که برای رشته‌های دیگری همچون تاریخ هنر و جامعه شناسی، مردم شناسی، و دیگر زمینه‌ها نیز کاربردی و راه گشاست. با توجه به گستردگی و فراوانی، آثار جغرافیایی از یک سوی، هم چنین وسعت حوزه منسوجات که شامل: لباس‌ها و پوشش‌ها، که خود انواعی دارد: تن پوش، سرپوش، لباس‌های سراسری (عبا، ردا، قبا)، عمامه، شلوار، در عین حال تقسیم بندی لباس به لباس‌های زن و مرد، دوره‌های مختلف و تغییرات آن، لباس مشاغل، علما، سپاهیان، درباریان، لباس مراسم‌های مختلف

(سوگواری، عروسی، لباس مجازات)، لباس قوم‌ها و ایلات و قبایل و... هم چنین پارچه‌ها و انواع آن؛ که همین مضامین بالا را باید در دوره‌های مختلف و تغییرات ناشی از تغییر دوره‌ها و چیرگی و تأثیر فرهنگ‌های ترکی و عربی، بر همه این موضوعات و تقسیم بندی‌های بالا می‌توان برشمرد که همه از مشکلات این تحقیق به شمار می‌رود؛ ولی نکته‌ی مهم دیگر این است که پس از رسیدن به تقسیم بندی کلی و یافتن تعاریف، به بررسی و تحقیق بر منابع بی شمار جغرافیایی پرداختیم که تنظیم و تقسیم بندی آن مستندات نیز دشواری‌های خاص خود را داشت، چراکه به اصالت و قدمت منابع باید توجه می‌شد و مستندات مرتب می‌شد.

این پژوهش به سه فصل اصلی تقسیم بندی شده که به صورت فرعی آن، هر موضوع شامل بخش‌هایی فرعی می‌شود، که دنبال روشن کردن مفهوم واقعی موضوع مطرح شده و زوایای مختلف آن است؛ لذا کلیات و تعاریفی که شامل معنای لغوی و اصطلاحی منسوجات و دیگر مضامین مرتبط است؛ بخش اول را تشکیل می‌دهد که در این بخش بیشتر به کلیات و مفاهیم و مصادیق اولیه پرداخته شده است.

در بخش بعدی به بررسی تاریخچه‌ی صنعت نساجی در ایران، مراکز بافت، تجارت و هم چنین طرح و رنگ در منسوجات در ادوار مختلف، آنهم به صورت اجمالی خواهیم پرداخت؛ تا در پرتو آگاهی و اطلاع از کلیات و تاریخچه‌ی موضوع مورد بحث، مصادیق و مواردی که در اهم کتاب‌های جغرافیایی را مورد بررسی و تحقیق قرار دهیم. بخش سوم نیز به بررسی و تحقیق در مورد انواع منسوجات از نظر مواد و ماهیت و کاربرد و فراوانی آن و سپس به کاربرد منسوجات با توجه به مستندات کتاب‌های جغرافیایی در حوزه‌ی منسوجات و تقسیم بندی آن‌ها خواهیم پرداخت. در بخش نهایی نیز به نتیجه گیری و ذکر یافته‌های این تحقیق خواهیم پرداخت. لازم به ذکر است که این اثر حاصل سال‌ها تحقیق و بررسی در آثار و منابع مکتوب و غیرمکتوب و بهره بردن از محضر بزرگانی است که تنها می‌توان گفت که خاک پای تمام معلمان واقعی و بزرگواریم

که شمع وار در جهت روشنائی آینده می کوشند، همچنین اگر همکاری و همیاری همسر فاضل و گرامی ام، سرکارخانم سارا جمالی نبود، شاید هیچ گاه این اثر شکل نمی گرفت. در عین حال این اثر نیز همچون هر اثر تحقیقی دیگر، نمی تواند از خلل خالی و میرا باشد، که تنها می توان گفت:

قبا گر حریر است و گر پرنیان به ناچار خشوش بود در میان

پس نگارندگان، آرزومند نگاهی بزرگوارانه از سمت خوانندگان و پژوهشگران و محققان به این اثر است، که گفته اند:

خداوند بخشنده ی دستگیر	کریم خطاپوش بخشش پذیر
نه گردنکشان را بگیرد به فور	نه عذر آوران را براند به جور
و لیکن خداوند بالا و پست	به عصیان در رزق بر کس نیست

علی درویشانی-سارا جمالی

چیدار تهران- بهمن ماه ۱۳۹۳